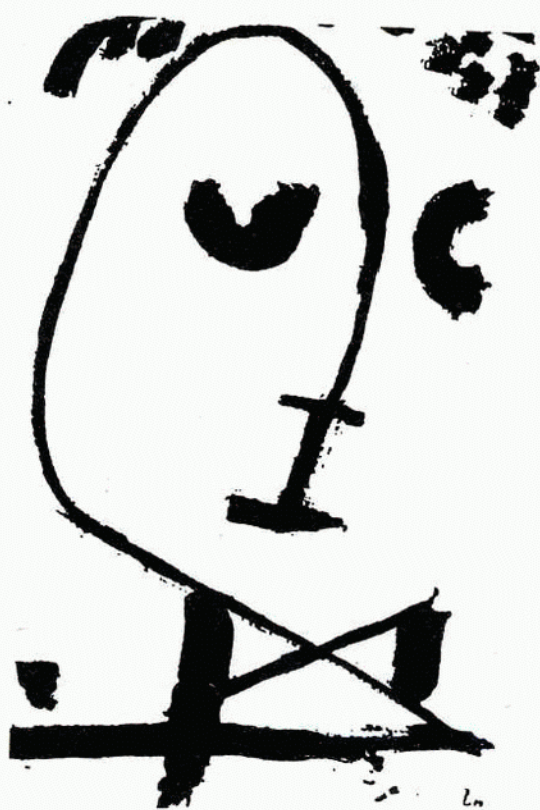


ΡΟΜΠΕΡΤ ΜΟΥΖΙΑ
ΠΕΡΙ ΒΛΑΚΕΙΑΣ



ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΟΛΚΟΣ
10^η έκδοση

Τίτλος πρωτοτύπου: Robert Musil,
Über die Dummheit, Insel Verlag,
Frankfurt am Main und Leipzig 2000

© Εκδόσεις ΟΛΚΟΣ ΕΠΕ
Σίνα 56, 106 72 Αθήνα
Τηλ.: 210 36 21 379, Fax: 210 36 25 576

ISBN 978-960-8154-09-X

ΡΟΜΠΕΡΤ ΜΟΥΖΙΑ

ΠΕΡΙ ΒΛΑΚΕΙΑΣ

Μετάφραση: Γιώργος Δεπάστας

10^η ΕΚΔΟΣΗ





Ρόμπερτ Μούζιλ

ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΤΟΥ ΜΕΤΑΦΡΑΣΤΗ

Ο Ρόμπερτ Μούζιλ, ύστερα από ειδική πρόσκληση της Εργατικής Ένωσης (Werkbund) της Αυστρίας παρουσίασε αυτή τη διάλεξη *Περί βλακείας* στις 11 Μαρτίου 1937, την οποία και επανέλαβε στις 17 Μαρτίου. Το ίδιο έτος το κείμενο της διάλεξης δημοσιεύτηκε από τις εκδόσεις Bermann-Fischer.

Η βλακεία ήταν ένα θέμα που απασχολούσε τον Μούζιλ τουλάχιστον από το 1935. Σκεφτόταν εν πρώτοις να το διατυπώσει με τη μορφή μιας σειράς αφορισμών, μερικοί από τους οποίους δημοσιεύτηκαν μάλιστα στη *National Zeitung* της Βασιλείας. Ορισμένους ωστόσο τους χρησιμοποίησε και στο κείμενο της παρούσας έκδοσης.

Αυτή όμως η αφοριστική μορφή φαίνεται πως δεν τον ικανοποίησε: στις 26 Δεκεμβρίου 1935 γράφει: «Ως προς τους αφορισμούς, τα πράγματα πήγαν πολύ άσχημα. Εκείνοι που αφορούν τη βλακεία γίνονται καλοί, αλλά μακροσκελείς, και καθώς δεν μπορώ να χρησιμοποιήσω τη λέξη βλακεία —τουλάχιστον δύο

φορές σε κάθε ομάδα τριάντα αφορισμών—χωρίς να θυμίσω στον αναγνώστη έναν δρόμο πλαισιωμένο με διαφημιστικές αφίσες για τα καλύτερα λάστιχα αυτοκινήτου ή το καλύτερο λάδι κινητήρων, έχω βρεθεί μπροστά σε ένα τεχνικό πρόβλημα το οποίο δεν έχω κατορθώσει ακόμα να λύσω (ίσως θα έπρεπε να το παρουσιάσω σαν δοκίμιο, αλλά δεν θέλω), τόσο που αναγκάστηκα να ανατρέξω για την ώρα στο παλαιό σύστημα της συγκριτικής προσέγγισης...»

Δύο χρόνια αργότερα, η διάλεξη αυτή στη Βιέννη του προσφέρει την ευκαιρία να δώσει οριστική μορφή στους συλλογισμούς του. «Θα μαντέψετε διαβάζοντας το κείμενο της διάλεξης, εφόσον σας αρέσει το αυτοσχέδιο ύφος της, πως η ανεξαρτησία μου δεν κινδύνεψε», γράφει το 1937 σε μια επιστολή του. Και τον Απρίλιο του 1937 διευκρινίζει: «Δεν είχα επιστημονικές προθέσεις, και ουδόλως ψυχολογικές ή κοινωνιολογικές· θα μπορούσε ίσως να διακρίνει κανείς μια κοινωνική κριτική (με τον απώτερο σκοπό μιας υπονοούμενης αισθητικής κριτικής).»

Μια γραπτή μαρτυρία του από τον Νοέμβριο του 1938 είναι ενδεικτική πως ο Μούζιλ απέδιδε στη βλακεία μια σημασία σχεδόν ισότιμη με εκείνη του *Ανθρώπου χωρίς ιδιότητες*. Αναφερόμενος στο κείμενο αυτό στο συγκεκριμένο μυθιστόρημα, αλλά και στον *Τέρλες*, στους *Γάμους* ή στους *Ονειροπόλους*, γράφει: «Δεν πρόκειται για ένα “αρχαίο αγαθό” το οποίο δεν θέλω να αποχωριστώ ούτε καν από τις φάσεις του έργου μου: πρόκειται για στοιχεία βάσει των οποίων διαμορφώθηκε μια αντίληψη του έργου, η οποία, σύμφωνα με ορισμένες απόψεις, έρχεται σε αντίθεση με την αντίληψη της εποχής μας και η οποία, παρά τη μερική επιτυχία του έργου μου, δεν έχει γίνει αντιληπτή.»

Γιώργος Δεπάστας



Κυρίες και κύριοι!

Κάποιος που αποτολμά να μιλήσει περί βλακείας, διατρέχει σήμερα τον κίνδυνο να βρεθεί σε πολύ δύσκολη θέση: ενδέχεται να το ερμηνεύσουν ως αλαζονεία ή ακόμα και ως διατάραξη της σύγχρονης εξέλιξης. Εγώ ο ίδιος έγραφα ήδη πριν από μερικά χρόνια: *Αν η βλακεία δεν ήταν σχεδόν अपαραλλάχτα όμοια με την πρόοδο, το ταλέντο, την ελπίδα ή τη βελτίωση, κανείς δεν θα δεχόταν να είναι βλαξ.* Αυτό συνέβη το 1931, και κανείς δεν θα διανοηθεί να αμφισβητήσει πως ο κόσμος έχει προοδεύσει από τότε και έχει εξελιχθεί! Έτσι λοιπόν έχει γίνει μάλλον επιτακτικό το ερώτημα: τι ακριβώς είναι η βλακεία;

Δεν θα ήθελα επίσης να παραλείψω να αναφέρω πως, ως συγγραφέας, γνωρίζω τη βλακεία πολύ μεγαλύτερο διάστημα — θα μπορούσα μάλιστα να πω πως ορισμένες φορές είχα μαζί της συναδελφικές σχέσεις! Εξάλλου, μόλις γεννηθεί ένας λογοτέχνης, βρίσκεται αντιμέτωπος με μια σχεδόν απερίγραπτη αντίδραση, που φαίνεται ικανή να πάρει κάθε μορφή: προσωπική, όπως για παράδειγμα τη σε-

βάσμια μορφή ενός καθηγητού της φιλολογίας, ο οποίος, συνηθισμένος να στοχεύει σε αποστάσεις απροσδιόριστες, αστοχεί ολέθρια στο παρόν, ή αφηρημένα γενική, όπως τη μορφή της αλλοίωσης του αντικειμενικού κριτηρίου από το εμπορικό, αφότου ο Θεός, με τη δυσνόητη για μας Χάρη Του, παραχώρησε τη γλώσσα των ανθρώπων και στους παραγωγούς των ομιλουσών ταινιών. Έχω ήδη περιγράψει κατά καιρούς περισσότερα από αυτά τα φαινόμενα, αλλά δεν είναι απαραίτητο να επαναλάβω ή να ολοκληρώσω τον απολογισμό (ίσως μάλιστα να είναι αδύνατον, αν λάβουμε υπόψη μια τάση μεγαλοποίησης που διακρίνει σήμερα τα πάντα): είναι αρκετό να υπογραμμίσω ως βέβαιο συμπέρασμα πως η αφιλότεχνη διάθεση ενός λαού δεν εκφράζεται μόνο σε δύσκολες εποχές και με ωμό τρόπο, αλλά και στις καλές και με κάθε δυνατό τρόπο, έτσι ώστε η καταπίεση και η απαγόρευση να διαφέρουν πλέον από τους τιμητικούς διδακτορικούς τίτλους, τις αναγορεύσεις των ακαδημαϊκών και τις απονομές βραβείων μόνο ως προς το βαθμό.

Ανέκαθεν υποπτευόμουν πως αυτή η πολύμορφη αντίδραση απέναντι στην τέχνη και το

εκλεπτυσμένο πνεύμα, ενός λαού που κομπάζει ως φιλότεχνος, δεν είναι παρά βλακεία, πιθανώς ένα ιδιαίτερο είδος της — μια ιδιαίτερη, αισθητική ή ακόμα και συναισθηματική βλακεία, η οποία εν πάση περιπτώσει εκφράζεται έτσι ώστε αυτό που αποκαλούμε ωραίο πνεύμα θα μπορούσε να είναι ταυτόχρονα και μια ωραία βλακεία. Ακόμα και σήμερα δεν έχω κανέναν ιδιαίτερο λόγο να αναθεωρήσω αυτή την αντίληψη. Φυσικά δεν μπορούμε να αποδώσουμε στη βλακεία όλα όσα αλλοιώνουν ένα τόσο αμιγώς ανθρώπινο μέλημα, όπως είναι η τέχνη — πρέπει να συμπεριλάβουμε και τα διάφορα είδη της έλλειψης χαρακτήρα, όπως μας έχουν διδάξει οι εμπειρίες των τελευταίων, ιδίως, ετών. Ούτε μπορούμε όμως να ισχυριστούμε πως η έννοια της βλακείας δεν έχει εδώ καμία θέση επειδή αφορά τη νόηση και όχι τα αισθήματα, ενώ αντιθέτως η τέχνη εξαρτάται από αυτά. Αυτό θα ήταν σφάλμα, γιατί ακόμη και η αισθητική απόλαυση είναι συγχρόνως κρίση και αίσθημα. Σας παρακαλώ λοιπόν να μου επιτρέψετε, όχι απλώς να σας υπενθυμίσω με αυτό το μεγάλο αξίωμα που έχω δανειστεί από τον Καντ, ο οποίος αναφέρεται

σε μια ικανότητα αισθητικής κρίσης και σε μια κρίση κατά προτίμηση, αλλά να επαναλάβω παράλληλα και την αντινομία στην οποία οδηγεί:

Θέσις: Η κρίση κατά προτίμηση δεν βασίζεται σε έννοιες, διαφορετικά θα ήταν αμφισβητήσιμη (απόφαση βάσει αποδείξεων)

Αντίθεση: Βασίζεται σε έννοιες, διαφορετικά θα ήταν αδιαφιλονίκητη (επιδίωξη ομοφωνίας).

Θα ήθελα λοιπόν να θέσω το ερώτημα, αν μια παρόμοια κρίση με μια παρόμοια αντινομία δεν αποτελεί τη βάση της πολιτικής και της σύγχυσης εν γένει της ζωής; Δεν θά 'πρεπε εξάλλου να περιμένουμε εκεί όπου εδρεύουν η κρίση και η λογική να συναντήσουμε και τις αδελφές τους, τις διάφορες μορφές της βλακείας; Αυτά ως προς τη σπουδαιότητά τους. Ο Έρασμος του Ρότερνταμ¹ έχει γράψει στο

1. Erasmus Desiderius (1469-1536), ανθρωπιστής και ο σημαντικότερος λόγιος της Αναγέννησης στη Βόρεια Ευρώπη. Ήταν ο πρώτος εκδότης της Καινής Διαθήκης και έθεσε τις βάσεις για την ιστορική-κριτική μελέτη τού παρελθόντος. (Σ.τ.μ.)

απολαυστικό και σήμερα ακόμα επίκαιρο *Εγκώμιο της μωρίας* του πως ο άνθρωπος, χωρίς ορισμένες βλακείες, δεν θα ερχόταν καν στον κόσμο!

Την αδιάντροπη όσο και παντοδύναμη εξουσία της βλακείας επάνω μας μπορούμε να τη συνειδητοποιήσουμε βλέποντας την ευγενική και συνωμοτική έκπληξη που δείχνουν πολλοί άνθρωποι, μόλις αντιληφθούν πως κάποιος, στον οποίο έχουν εμπιστοσύνη, έχει την πρόθεση να επικαλεστεί αυτό το τέρας με το όνομά του. Αυτό εν πρώτοις δεν το διαπίστωσα μόνο στον εαυτό μου: γνώρισα σύντομα και το ιστορικό κύρος της βλακείας, όταν, αναζητώντας προγενέστερους ερευνητές της —μου κάνει εντύπωση πόσο λίγοι από αυτούς έγιναν γνωστοί, αλλά οι σοφοί όπως φαίνεται προτιμούν να γράφουν περί σοφίας!— έλαβα ταχυδρομικώς από έναν μορφωμένο φίλο το κείμενο μιας διάλεξης, το οποίο είχε συντάξει το 1866 ο Γιόχ. Εντ. Έρντμαν², μαθητής του Χέ-

2. Johann Ed. Erdmann, μαθητής του Χέγκελ που αφοσιώθηκε στη μελέτη της ιστορίας της φιλοσοφίας. (Σ.τ.μ.)

γκελ και καθηγητής από τη Χάλλε. Αυτή η διάλεξη με τον τίτλο *Περί βλακείας* αρχίζει αναφέροντας πως το κοινό υποδέχτηκε ήδη την αναγγελία της με γέλια, και από τότε που ξέρω πως αυτό μπορεί να συμβεί ακόμα και σε έναν μαθητή του Χέγκελ, πιστεύω απόλυτα πως αυτή η συμπεριφορά των ανθρώπων απέναντι σε όσους επιχειρούν να μιλήσουν περί βλακείας κρύβει μια ιδιαίτερη πραγματικότητα και νιώθω πολύ αμήχανος με τη βεβαιότητα πως έχω προκαλέσει μια τόσο τεράστια και βαθιά αμφίθυμη ψυχολογική ένταση.

Γι' αυτό λοιπόν προτιμώ να ομολογήσω αμέσως την αδυναμία με την οποία αντιμετωπίζω αυτή τη δύναμη: δεν τη γνωρίζω. Δεν έχω ανακαλύψει καμία θεωρία για τη βλακεία, με τη βοήθεια της οποίας θα μπορούσα να επιχειρήσω να λυτρώσω τον κόσμο· ακόμα και μέσα στα όρια της επιστημονικής επιφυλακτικότητας δεν βρήκα κάποια έρευνα με τέτοιο αντικείμενο ούτε καν μια ταύτιση γνώμων όσον αφορά την έννοιά της, όπως θα μπορούσε καλώς ή κακώς να προκύψει από τη μελέτη συναφών θεμάτων. Μπορεί αυτό να οφείλεται στην άγνοιά μου, αλλά το πιθανότερο είναι πως

το ερώτημα *Τι είναι η βλακεία;* ανταποκρίνεται ελάχιστα στις συνήθειες της σημερινής διανοήσης όπως τα ερωτήματα *τι είναι καλό, τι είναι ωραίο ή τι είναι ηλεκτρισμός.* Εντούτοις είναι αρκετά ελκυστική η επιθυμία να προσδιοριστεί επιτέλους αυτή η έννοια και να δοθεί μια όσο το δυνατόν πιο νηφάλια απάντηση σε ένα τόσο πρωταρχικό ερώτημα κάθε ύπαρξης. Έτσι λοιπόν μια μέρα καταπιάστηκα κι εγώ με το ερώτημα *τι είναι πραγματικά η βλακεία και όχι πώς εμφανίζεται* — μια περιγραφή που θα αποτελούσε για μένα μάλλον ένα επαγγελματικό κίνητρο και μια αποστολή. Και καθώς δεν ήθελα να καταφύγω στη λογοτεχνία ούτε μπορούσα να το κάνω με επιστημονικό τρόπο, το επιχείρησα εντελώς απλοϊκά, όπως είναι πάντα το ευκολότερο σε τέτοιες περιπτώσεις, ξεκινώντας απλώς από τη χρήση της λέξης *βλακεία* και των συναφών της, αναζητώντας τα πιο κοινά παραδείγματα και φροντίζοντας να τα βάλω σε μια σειρά μόλις τα σημείωνα. Μια τέτοια μέθοδος δυστυχώς έχει πάντα κάτι κοινό με το κυνήγι της πεταλούδας: αυτό που νομίζουμε πως παρατηρούμε, το παρακολουθούμε για λίγο, χωρίς να το χάνουμε από τα

μάτια μας, αλλά καθώς πλησιάζουν από διαφορετικές κατευθύνσεις και άλλες, εντελώς όμοιες πεταλούδες, διαγράφοντας μια εντελώς όμοια τεθλασμένη πορεία, σύντομα δεν ξέρουμε πια αν ακολουθούμε ακόμα την ίδια. Αυτό συμβαίνει και με τα παραδείγματα από την οικογένεια της βλακείας: δεν μπορούμε πάντα να διακρίνουμε αν σχετίζονται πραγματικά λόγω της προέλευσής τους ή αν συνδέονται απλώς επιφανειακά και εμείς τυχαία περνάμε από το ένα στο άλλο, ούτε είναι τόσο απλό να τα αναγάγουμε όλα σε ομώνυμα κλάσματα με τη βλακεία ως κοινό παρονομαστή.

Κάτω από αυτές τις συνθήκες, όμως, είναι σχεδόν αδιάφορο πώς θα αρχίσουμε. Ας αρχίσουμε λοιπόν με οποιονδήποτε τρόπο, και αμέσως μάλιστα με την πρωταρχική δυσκολία, πως όποιος προτίθεται να μιλήσει περί βλακείας ή να επωφεληθεί από τη συμμετοχή του σε μια τέτοια συζήτηση, πρέπει να προϋποθέσει πως ο ίδιος δεν είναι βλαξ — άρα να ισχυριστεί ανοιχτά πως πιστεύει ότι είναι έξυπνος, παρόλο που αυτό θεωρείται γενικώς ως ένδειξη βλακείας! Αν εξετάσουμε όμως αυτό το ερώτημα, γιατί

θεωρείται βλακεία να ισχυρίζεται κανείς ανοιχτά πως είναι έξυπνος, προκύπτει καταρχάς μια απάντηση που φαίνεται σκεπασμένη από τη σκόνη των προγονικών αντιλήψεων, διότι λέει πως είναι πιο συνετό να μην εμφανίζεται κανείς ως έξυπνος. Είναι πιθανόν πως αυτή η βαθιά δυσπιστία, η σήμερα πλέον όχι αμέσως κατανοητή επιφύλαξη, οφείλεται ακόμα σε καταστάσεις όπου ήταν όντως εξυπνότερο για έναν λιγότερο ισχυρό να μη θεωρείται έξυπνος, καθώς η εξυπνάδα του μπορούσε να θεωρηθεί απειλή για τον περισσότερο ισχυρό! Η βλακεία αντιθέτως αποκοιμίζει τη δυσπιστία, την αποπλίζει, όπως θα λέγαμε σήμερα. Ίχνη μιας τέτοιας παλιάς πονηριάς ή κουτοπονηριάς υπάρχουν ωστόσο ακόμα σε σχέσεις εξάρτησης, όπου οι δυνάμεις έχουν κατανεμηθεί τόσο άνισα, ώστε ο ανίσχυρος να παριστάνει, για την ασφάλειά του, έναν μεγαλύτερο βλάκα απ' ό,τι είναι. Αυτά τα ίχνη, για παράδειγμα, εμφανίζονται ακόμα στην επαρχιώτικη κουτοπονηριά, στη συναναστροφή των υπηρετών με τους ευφραδείς κυρίους τους, στη σχέση του στρατιώτη με τον ανώτερό του, του μαθητή με τον δάσκαλο και των παιδιών με τους γονείς. Εκεί-

νος που ασκεί την εξουσία εκνευρίζεται λιγότερο με την ανικανότητα ενός ανίσχυρου παρά με την άρνησή του. Η βλακεία μάλιστα τον φέρνει σε απόγνωση, δηλαδή αναμφίβολα σε μια κατάσταση αδυναμίας!

Αυτό συμφωνεί απόλυτα με την άποψη πως η εξυπνάδα εύκολα τον εξοργίζει! Την εκτιμά, βέβαια, στον δουλοπρεπή αλλά μόνον εφόσον συνδέεται με μια υποταγή άνευ όρων. Από τη στιγμή που λείπει αυτό το εχέγγυο και γίνεται αβέβαιο αν εξυπηρετεί το συμφέρον του ως εξουσιάζοντος, την αποκαλεί μάλλον αλαζονεία, θράσος ή δολιότητα, παρά εξυπνάδα. Έτσι συχνά δημιουργείται η εντύπωση πως η εξυπνάδα υπονομεύει την τιμή και την εξουσία του ισχυρού, ακόμα κι αν δεν απειλεί πραγματικά την ασφάλειά του. Αυτό είναι χαρακτηριστικό στην παιδεία, όταν ένας ανυπάκουος αλλά προικισμένος μαθητής τιμωρείται σκληρότερα από έναν άλλον που δεν πειθαρχεί λόγω βλακείας. Στην ηθική έχει επικρατήσει η αντίληψη πως μια βούληση είναι τόσο χειρότερη όσο καλύτερη είναι η συνείδηση την οποία αντιμάχεται. Ακόμα και η δικαιοσύνη δεν έχει μείνει αλώβητη από αυτή

την προσωπική προκατάληψη και καταδικάζει μια έξυπνα οργανωμένη εγκληματική πράξη με ιδιαίτερη δυσμένεια, ως δόλια και απεχθή. Επίσης στην πολιτική μπορεί ο καθένας να βρει παντού παραδείγματα.

Αλλά και η βλακεία —αυτό οφείλω βέβαια να το αντιπαραθέσω— είναι ικανή να εκνευρίσει και ασφαλώς δεν είναι οπωσδήποτε κατευναστική. Εν ολίγοις, προκαλεί συνήθως τη δυσφορία, σε ειδικές περιπτώσεις μάλιστα και την ωμότητα. Εξάλλου, οι αποκρουστικές παρεκτροπές αυτής της νοσηρής ωμότητας, που κοινώς χαρακτηρίζονται ως σαδισμός, συχνά έχουν να επιδείξουν ηλιθίους στο ρόλο των θυμάτων. Αυτό οφείλεται προφανώς στο γεγονός πως οι ηλίθιοι είναι ευκολότερη λεία για τους σκληρούς. Φαίνεται όμως πως αυτό έχει σχέση και με την πρόδηλη παθητική τους στάση που εξαγριώνει τη φαντασία, όπως η οσμή του αίματος τον κυνηγό, και τους αφήνει να παρασυρθούν σε μια ερημιά, όπου η ωμότητα φτάνει σχεδόν στα άκρα γιατί δεν βρίσκει πλέον πουθενά εμπόδιο. Εδώ υπάρχει και ένα στοιχείο βασανισμού του ίδιου του βασανιστή, μια αδυναμία που είναι κρυμμένη μέσα στην

ωμότητά του· και παρόλο που η προνομιακή παραφορά της συμπόνιας μας σπάνια το αφήνει να γίνει αισθητό, χρειάζονται τόσο στην ωμότητα όσο και στον έρωτα δύο που να αλληλοσυμπληρώνονται! Αυτό θα ήταν βέβαια σημαντικό να το αναλύσουμε για μια κοινωνία, όπως η σημερινή, που ταλαιπωρείται αρκετά από την *άνανδρη ωμότητά της απέναντι στους αδυνάτους* (γιατί αυτή είναι βέβαια η πιο συνηθισμένη περιγραφή της έννοιας του σαδισμού) — λαμβάνοντας όμως υπόψη τη γραμμή των συσχετισμών που ακολουθούμε και τα πρόχειρα, πρώτα παραδείγματα, τα οποία συγκεντρώσαμε, ήδη πρέπει να θεωρήσουμε και αυτόν τον ισχυρισμό ως απόκλιση και να αρκεστούμε στο συμπέρασμα πως ενδεχομένως είναι βλακώδες να κομπάζει κανείς πως είναι έξυπνος, αλλά δεν είναι πάντοτε έξυπνο να δίνει την εντύπωση του βλάκα. Άλλη γενίκευση δεν είναι δυνατή. Η μόνη που θα ήταν, ίσως, επιτρεπτή είναι η εξής: το πιο έξυπνο σε αυτόν τον κόσμο είναι να γίνεσαι όσο το δυνατόν λιγότερο αντιληπτός! Και αυτό πραγματικά αποτελεί πολύ συχνά το επισφράγισμα

κάθε σοφίας. Πιο συχνά όμως αυτό το αντι-κοινωνικό συμπέρασμα χρησιμοποιείται μόνο εν μέρει ή απλώς συμβολικά-αναπληρωματικά, οπότε παρασύρεται ο παρατηρητής στον κύκλο των κανόνων της σεμνότητας και άλλων ακόμα πιο περιεκτικών εντολών, χωρίς να εγκαταλείπει εντελώς το χώρο της βλακειάς και της εξυπνάδας.

Τόσο από το φόβο μήπως φανούν βλάκες όσο και από το φόβο μήπως θίξουν την ευπρέπεια, πολλοί άνθρωποι πιστεύουν βέβαια πως είναι έξυπνοι, αλλά δεν το επιδεικνύουν. Και όταν εντέλει βρεθούν στην ανάγκη να το αναφέρουν, το κάνουν περιφραστικά, λέγοντας για παράδειγμα: *Δεν είμαι πιο βλάκας από άλλους.* Άλλοι πάλι προτιμούν να δηλώνουν ουδέτερα και αντικειμενικά: *Τολμώ βέβαια να ισχυριστώ πως διαθέτω μια φυσιολογική ευφυΐα.* Ορισμένοι μάλιστα προβάλλουν έμμεσα την πεποίθησή τους πως είναι έξυπνοι, όπως για παράδειγμα στο σχήμα λόγου: *Εμένα δεν θα με πιάσουν βλάκα!* Ακόμη πιο εντυπωσιακό είναι πως, όχι μόνο ο αφανής άνθρωπος θεωρεί τον εαυτό του ενδόμυχα ως εξαιρετικά ευφυή και προικισμένο, αλλά και ένα δημόσιο

πρόσωπο, μόλις αποκτήσει τη σχετική εξουσία, ισχυρίζεται —ή αναγκάζει άλλους να το ισχυριστούν— πως είναι υπέρμετρα έξυπνο, εμπνευσμένο, αξιοσέβαστο, ανώτερο, μεγαλόφυχο, εκλεκτό του Θεού και προορισμένο να γράφει Ιστορία. Αυτό μάλιστα το ισχυρίζεται πρόθυμα και για άλλους όταν αισθάνεται πως και ο ίδιος φωτίζεται από την ακτινοβολία τους. Αυτή η τάση έχει διατηρηθεί ως απολίθωμα σε τίτλους και προσφωνήσεις, όπως Μεγαλειότατε, Μακαριότατε, Εξοχότατε, Εκλαμπρότατε, Υψηλότατε και άλλα παρόμοια χωρίς να γίνεται καν συνειδητή. Τη συναντάμε όμως πάλι σε όλη της τη ζωηρότητα, όταν ο άνθρωπος μιλάει σήμερα ως μάζα. Συγκεκριμένα ένα ορισμένο κατώτερο στρώμα της μέσης τάξης του πνεύματος και της ηθικής, με έντονη την ανάγκη κομπασμού, αποθρασύνεται εντελώς μόλις βρεθεί κάτω από την προστασία του κόμματος, του έθνους, της αίρεσης ή του καλλιτεχνικού ρεύματος και του επιτραπεί να εκφράζεται ως *Εμείς* αντί ως *Εγώ*.

Με μια επιφύλαξη, που είναι αυτονόητη και συνεπώς αμελητέα, αυτή η υπεροψία μπορεί να ονομαστεί και ματαιοδοξία. Και πράγματι

η ψυχή πολλών λαών και κρατών διακατέχεται σήμερα από συναισθήματα, ανάμεσα στα οποία η ματαιοδοξία έχει την πρωτοκαθεδρία· μεταξύ της βλακείας και της ματαιοδοξίας υπάρχει όμως από την αρχαιότητα μια στενή σχέση, πράγμα που πιθανώς κάτι υπαινίσσεται. Ένας βλαξ συχνά φαίνεται ματαιόδοξος ακριβώς επειδή δεν έχει την εξυπνάδα να το κρύψει, αν και κατά βάθος δεν είναι καν απαραίτητο, διότι η βλακεία έχει άμεση συγγένεια με τη ματαιοδοξία: ένας ματαιόδοξος άνθρωπος δίνει την εντύπωση πως αποδίδει λιγότερο απ' όσο θα μπορούσε — μοιάζει με μηχανή που έχει διαρροή ατμού από ένα όχι στεγανό σημείο. Το παλιό γνωμικό *Η βλακεία και η υπερηφάνεια είναι όψεις του ίδιου νομίσματος*³ αυτό ακριβώς εννοεί, το ίδιο όπως και η έκφραση *η ματαιοδοξία τυφλώνει*. Αυτό που συνδέουμε με την έννοια της ματαιοδοξίας είναι όντως η προσδοκία μιας μέτριας απόδοσης, διότι η λέξη *ματαιόδοξος* με την αρχική

3. Ελεύθερη απόδοση του γερμανικού γνωμικού: *Η βλακεία και η υπερηφάνεια φυτρώνουν στο ίδιο δέντρο.* (Σ.τ.μ.)

έννοιά της σημαίνει σχεδόν το ίδιο με τη λέξη μάταιος. Αυτή την ελαττωμένη απόδοση μάλιστα την περιμένουμε ακόμα κι εκεί όπου πραγματικά υπάρχει απόδοση, αφού άλλωστε η ματαιοδοξία συνδέεται συχνά και με το τάλεντο. Τότε όμως έχουμε την εντύπωση πως η απόδοση θα μπορούσε να ήταν μεγαλύτερη αν ο ματαιόδοξος δεν ήταν ο ίδιος εμπόδιο στον εαυτό του. Όπως θα δείτε αργότερα, αυτή η εδραιωμένη αντίληψη για την ελλιπή απόδοση είναι και η γενικότερη αντίληψη που έχουμε για τη βλακεία.

Όπως γνωρίζουμε όμως, δεν αποφεύγουμε τη ματαιόδοξη συμπεριφορά επειδή είναι ίσως βλακώδης, αλλά κυρίως επειδή θίγει τις συμβάσεις της ευπρέπειας. Ο αυτοέπαινος βρομάει λέει ένα γνωμικό, και αυτό σημαίνει πως η μεγαλοστομία, η περιαυτολογία και ο κομπασμός δεν θεωρούνται μόνο ως ανοησία αλλά και ως απρέπεια. Αν δεν κάνω λάθος, οι συμβάσεις τις οποίες θίγουν, υπάγονται στα πολύμορφα εντάλματα της διακριτικότητας και της επιφυλακτικότητας που έχουν προορισμό να δείχνουν συγκατάβαση απέναντι στην αυταρέσκεια, με την προϋπόθεση πως είναι εξί-

σου ανεπτυγμένη στους άλλους όπως σε μας τους ίδιους. Τέτοιοι κανόνες διακριτικότητας στρέφονται επίσης ενάντια στη χρήση πολύ ευθειών εκφράσεων, κανονίζουν τον τρόπο τού χαιρετισμού και της προσφώνησης, δεν επιτρέπουν να διαφωνούμε μεταξύ μας χωρίς να απολογούμαστε ή να αρχίζουμε μια επιστολή με τη λέξη εγώ: εν ολίγοις, απαιτούν το σεβασμό ορισμένων κανόνων, ώστε να μη δημιουργούνται ιδιαίτερες οικειότητες. Προορισμός τους είναι να εξισορροπούν και να εξομαλύνουν την επικοινωνία, να διευκολύνουν την αγάπη προς τον πλησίον και προς τον εαυτό μας και, κατά κάποιον τρόπο, να διατηρούν μια μέση θερμοκρασία στη συναναστροφή των ανθρώπων. Τέτοιοι κανόνες υπάρχουν σε κάθε κοινωνία, στις πρωτόγονες μάλιστα ακόμα περισσότερο απ' όσο στις ιδιαίτερα πολιτισμένες — ακόμα και η άγλωσση κοινωνία των ζώων τούς γνωρίζει, όπως εύκολα μπορούμε να συμπεράνουμε από τις περισσότερες τελετουργίες τους. Σύμφωνα με το πνεύμα αυτών των κανόνων διακριτικότητας, όμως, δεν απαγορεύεται μόνο να επαινείς επίμονα τον εαυτό σου, αλλά και τους άλλους. Να πεις σε κάποιον καταπρόσω-

πο πως είναι ιδιοφυής ή άγιος, είναι εξίσου ανάρμοστο σαν να το ισχυρίζεσαι για τον εαυτό σου, αλλά και να μουντζουρώσεις ο ίδιος το πρόσωπό σου ή να τραβήξεις τα μαλλιά σου, είναι εξίσου άσχημο, κατά τη σημερινή γενική αντίληψη, σαν να βρίζεις έναν άλλον. Ας αρκεστούμε λοιπόν στη διαπίστωση πως δεν είμαστε πιο ηλίθιοι ή πιο κακοί από τους άλλους, όπως άλλωστε ήδη ανέφερα προηγουμένως!

Προφανώς είναι εκείνες οι εκφράσεις χωρίς μέτρο και φραγμό που καταδικάζονται σε ομαλές συνθήκες. Αλλά μιας και προηγουμένως έγινε λόγος για τη ματαιοδοξία και καθώς, σήμερα, λαοί και κόμματα, πιστεύοντας στο διαφωτισμό τους, επιδεικνύουν αλαζονεία, οφείλω πλέον να συμπληρώσω πως η πλειονότητα εκείνων που απολαμβάνουν τα προνόμια της ζωής — ακριβώς όπως κάθε μεγαλομανής στις φαντασιώσεις του— δεν μονοπωλεί απλώς τη σοφία, αλλά και την αρετή, και αισθάνεται γενναία, ευγενής, ανίκητη, ευλαβική και ωραία και πως σε όλο τον κόσμο, όταν οι άνθρωποι λειτουργούν ομαδικά, έχουν την ιδιαίτερη τάση να επιτρέπουν στον εαυτό τους όλα όσα εί-

ναι απαγορευμένα στο μεμονωμένο άτομο. Σήμερα, αυτά τα προνόμια του διογκωμένου *Εμείς* δίνουν σχεδόν την εντύπωση πως η άνοδος του ατομικού εκπολιτισμού και εξανθρωπισμού θά 'πρεπε μάλλον να αντισταθμίζεται με μια ανάλογη άνοδο του απο-πολιτισμού των εθνών, των κρατών και των ομάδων που ομοφρονούν : έτσι έρχεται στο φως μια συναισθηματική διαταραχή, μια διαταραχή της συναισθηματικής ισορροπίας, που κατά βάση προηγείται της αντίφασης του εγώ και του εμείς, αλλά και όποιας ηθικής εκτίμησης. Αυτό άραγε είναι ακόμα βλακεία —όπως ασφαλώς θα μας ρωτήσουν— ή μάλλον, έχει καν την παραμικρή σχέση με τη βλακεία;

Αξιότιμοι ακροαταί! Γι' αυτό δεν υπάρχει αμφιβολία! Πριν όμως σας απαντήσω, ας πάρουμε καλύτερα μια ανάσα με ένα παράδειγμα που δεν είναι προσβλητικό! Όλοι μας, κυρίως εμείς οι άνδρες και ιδιαίτερα όλοι οι γνωστοί συγγραφείς, γνωρίζουμε κάποια κυρία που επιθυμεί διακαώς να μας εμπιστευθεί το μυθιστόρημα της ζωής της και που, όπως φαίνεται, βρισκόταν πάντα σε ενδιαφέρουσες συναισθηματικές καταστάσεις, χωρίς να γνωρίσει πο-

τέ την επιτυχία, την οποία αντιθέτως περιμένει από μας. Μήπως αυτή η κυρία είναι ηλίθια; Μέσα μας, κάτι που προέρχεται από το πλήθος των εντυπώσεων, μας φιθυρίζει πως είναι! Αλλά η ευγένεια όπως και η δικαιοσύνη επιβάλλουν να παραδεχτούμε πως δεν είναι απολύτως και πάντοτε ηλίθια. Μιλάει πολύ για τον εαυτό της — γενικά μιλάει πολύ. Κρίνει κατηγορηματικά και κρίνει τα πάντα. Είναι ματαιόδοξη και επηρμένη. Γνωρίζει το καθετί και μας συμβουλεύει. Συνήθως δεν τα πηγαίνει καλά με την ερωτική της ζωή, ούτε τα καταφέρνει ιδιαίτερα στη ζωή της εν γένει. Δεν υπάρχουν όμως και άλλα είδη ανθρώπων για τους οποίους ισχύουν όλα ή τα περισσότερα από αυτά; Η περιαυτολογία για παράδειγμα είναι ένα ελάττωμα των εγωιστών και των ανήσυχων, αλλά και χαρακτηριστικό των μελαγχολικών. Όλα μαζί όμως ταιριάζουν ιδιαίτερα στους νέους, για τους οποίους είναι σχεδόν φαινόμενο της ανάπτυξης να περιαυτολογούν, να είναι ματαιόδοξοι, να γνωρίζουν τα πάντα, αλλά να μην τα καταφέρνουν ιδιαίτερα με τη ζωή — εν ολίγοις: να παρουσιάζουν ακριβώς τις ίδιες αποκλίσεις από την εξυπνάδα και την ευπρέ-

πεια, χωρίς αυτό να σημαίνει πως είναι βλάκες ή περισσότερο βλάκες απ' όσο είναι φυσιολογικό για έναν νέο που δεν έχει γίνει ακόμα έξυπνος!

Κυρίες και κύριοι! Οι κρίσεις της καθημερινής ζωής και της ανθρώπινης πείρας συχνά βέβαια ευσταθούν, συχνά όμως είναι και άστοχες. Δεν σχηματίστηκαν βάσει μιας αληθινής θεωρίας και αποτελούν στην πραγματικότητα μόνο αντανακλαστικά αποδοχής και απόρριψης. Άρα και αυτό το παράδειγμα μας διδάσκει απλώς πως μπορεί κάτι να είναι βλακεία, χωρίς απαραίτητως να είναι, πως η σημασία της λέξης μεταβάλλεται ανάλογα με τα συμφραζόμενα, και πως η βλακεία είναι συνυφασμένη με πολλά άλλα, χωρίς να διακρίνεται το νήμα, με το οποίο θα μπορούσαμε να ξηλώσουμε το ύφασμα με μια κίνηση. Ακόμα και η ιδιοφυΐα συνδέεται άρρηκτα με τη βλακεία. Έτσι η ανθρωπότητα παρακάμπτει το γεγονός πως απαγορεύεται διά ροπάλου να μιλάει κανείς πολύ και να περιαυτολογεί διότι κινδυνεύει να θεωρηθεί βλαξ, με έναν ιδιόμορφο τρόπο: μέσω του λογοτέχνη. Αυτός επιτρέπεται, εν ονόματι των ανθρώπων, να διηγείται πώς

απόλαυσε το γεύμα του ή πώς ο ήλιος λάμπει στον ουρανό, του επιτρέπεται να ανοίγει την καρδιά του, να αποκαλύπτει μυστικά, να ομολογεί πράγματα, να λογοδοτεί για την προσωπική του ζωή χωρίς διακριτικότητα (τουλάχιστον αυτό κάνουν πολλοί συγγραφείς) — και όλα αυτά δίνουν απολύτως την εντύπωση πως η ανθρωπότητα επιτρέπει εδώ κατ' εξαίρεση κάτι, το οποίο διαφορετικά θα απαγόρευε. Με τον τρόπο αυτόν περιαυτολογεί ακατάπαυστα και, με τη βοήθεια της λογοτεχνίας, έχει ήδη διηγηθεί τις ίδιες ιστορίες εκατομμύρια φορές, αλλοιώνοντας μόνο τις περιστάσεις, χωρίς να κάνει οποιαδήποτε πρόοδο ή να ωφελείται πνευματικά! Με τον τρόπο που χρησιμοποιεί τη λογοτεχνία της και έχει προσαρμοστεί σε αυτή τη χρήση, δεν θά 'πρεπε κι αυτή εντέλει να θεωρηθεί ύποπτη βλακείας; Εγώ, προσωπικά, δεν το θεωρώ καθόλου αδύνατο!

Ανάμεσα στα πεδία εφαρμογής της βλακείας και της ανηθικότητας — η τελευταία με την πλατύτερη, σήμερα όχι συνήθη έννοιά της, που σημαίνει σχεδόν το ίδιο όπως η μωρία, αλλά όχι όπως η ασχεψία — υπάρχουν οπωσδήποτε περίπλοκες αναλογίες και διαφορές. Και αυ-

τός ο συσχετισμός είναι αναμφίβολα όμοιος με αυτά που είπε ο Γιόχαν Εντ. Έρντμαν σε ένα ουσιαστικό σημείο της διάλεξής του που ανέφερα προηγουμένως, συγκεκριμένα πως η ωμότητα είναι η πρακτική της βλακείας. Είπε: Τα λόγια δεν είναι... η μοναδική εκδήλωση μιας πνευματικής κατάστασης. Αυτή εξωτερικεύεται και σε πράξεις. Το ίδιο και η βλακεία. Όταν δεν είσαι απλώς βλαξ, αλλά συμπεριφέρεσαι και αναλόγως, δηλαδή όταν διαπράττεις βλακείες —η πρακτική της βλακείας συνεπώς— ή η βλακεία στην πράξη, αυτό λέγεται ωμότητα. Αυτός ο πειστικός ισχυρισμός μάς διδάσκει, τουλάχιστον, πως η βλακεία είναι ένα ελάττωμα του συναισθήματος —όπως εντέλει είναι και η ωμότητα! Και αυτό μάς οδηγεί ολόισια στην κατεύθυνση εκείνης της συναισθηματικής διαταραχής και της διαταραχής της συναισθηματικής ισορροπίας που μόνο υπαινικτικά μπόρεσα να αναφέρω χωρίς να δώσω μια εξήγηση. Αλλά και η εξήγηση που προτείνει ο Έρντμαν δεν συμπίπτει απολύτως με την αλήθεια: γιατί πέρα από το ότι έχει ως στόχο μόνο τον μεμονωμένο ωμό και άξεστο άνθρωπο σε αντιπαράθεση με τον καλ-

λιεργημένο και δεν συμπεριλαμβάνει καν όλες τις πιθανές εφαρμογές της βλακείας, η ωμότητα δεν είναι απλώς μια βλακεία ούτε η βλακεία είναι απλώς ωμότητα. Υπολείπονται λοιπόν πολλά ακόμα που πρέπει να εξηγηθούν στη σχέση του συναισθήματος και της ευφυΐας, όταν συνδυάζονται στην εφαρμοσμένη βλακεία, πράγμα που κι εδώ μπορεί να διευθετηθεί ακόμα καλύτερα με παραδείγματα.

Για να σκιαγραφήσουμε σωστά την έννοια της βλακείας, οφείλουμε προπάντων να απαλύνουμε την άποψη πως η βλακεία είναι απλώς ή κυρίως μια έλλειψη νοημοσύνης· έχουμε ήδη αναφέρει άλλωστε πως η γενικότερη αντίληψή μας για τη βλακεία είναι εκείνη της αποτυχίας στις πιο ποικίλες δραστηριότητες και φαίνεται να είναι ένα απλώς σωματικό και πνευματικό ελάττωμα. Στις εγχώριες διαλέκτους μας υπάρχει ένα εκφραστικό παράδειγμα: οι λέξεις *derisch* ή *terisch* που χαρακτηρίζουν τη βαρρηκοΐα, ένα σωματικό ελάττωμα δηλαδή, προέρχονται βέβαια από το *törisch* —που σημαίνει τρελός— και συνεπώς είναι συναφείς τής βλακείας. Γιατί ακριβώς όπως εδώ, η μομφή

της βλακειάς χρησιμοποιείται από το λαό με την ίδια έννοια και σε άλλες περιπτώσεις. Όταν ένας αθλητής παραιτείται την κρίσιμη στιγμή ή κάνει ένα λάθος, ύστερα λέει: *Είχα παραλύσει!* ή: *Δεν ξέρω πού είχα το μυαλό μου!*, παρότι η συμμετοχή του μυαλού στην κολύμβηση ή στην πυγμαχία μάλλον παραμένει ακαθόριστη. Αντίστοιχα, τα αγόρια μεταξύ τους ή τα μέλη μιας αθλητικής ομάδας αποκαλούν βλάκα όποιον φέρεται αδέξια, ακόμα κι αν είναι ο ίδιος ο Χέλντερλιν. Επίσης, κάτω από ορισμένες συνθήκες στον επαγγελματικό χώρο, κάποιος που δεν είναι ύπουλος και ασυνείδητος, θεωρείται βλαξ. Σε γενικές γραμμές, αυτά τα είδη της βλακειάς αντιστοιχούν στα είδη μιας εξυπνάδας παλαιότερης από εκείνη που σήμερα τιμάται δημοσίως· και αν είμαι καλά πληροφορημένος, στην παλαιογερμανική εποχή όχι μόνο οι ηθικές αντιλήψεις αλλά και οι έννοιες της γνώσης, της πείρας και της σοφίας, δηλαδή έννοιες πνευματικές, είχαν στενή σχέση με τον πόλεμο και τον αγώνα. Έτσι κάθε εξυπνάδα έχει τη βλακεία της, ακόμα και η ψυχολογία των ζώων έχει διαπιστώσει με τα τεστ ευφυΐας πως σε κάθε τύπο επίδοσης

αντιστοιχεί και ένας τύπος βλακείας.

Αν αναζητούσαμε λοιπόν την πιο γενική έννοια της εξυπνάδας, θα καταλήγαμε ύστερα από όλες αυτές τις συγκρίσεις στην έννοια της ικανότητας, συνεπώς όποιος στερείται ικανότητας, θα μπορούσε περιστασιακά να θεωρηθεί και βλαξ. Στην πραγματικότητα αυτό συμβαίνει και όταν εκείνη η ικανότητα που αντιστοιχεί σε ένα είδος βλακείας δεν χαρακτηρίζεται κυριολεκτικά ως εξυπνάδα. Ποια ικανότητα βρίσκεται λοιπόν στο προσκήνιο και συγχρόνως εκπληρώνει με το περιεχόμενό της την έννοια της ευφυΐας και της βλακείας, εξαρτάται από τη μορφή της ζωής. Σε εποχές προσωπικής ανασφάλειας, η πανουργία, η βία, η ενάργεια και η σωματική επιδεξιότητα είναι οι ικανότητες που ξεχωρίζουν μέσα στην έννοια της ευφυΐας. Σε εποχές με πνευματική — με τις αναγκαίες επιφυλάξεις θα μπορούσαμε επίσης να πούμε:— αστική άποψη ζωής παίρνει τη θέση τους η λογική. Για την ακρίβεια, θα έπρεπε να τις αντικαθιστά η υψηλή διανοητική εργασία, αλλά μέσα στην εξέλιξη των πραγμάτων περισσότερη βαρύτητα έχει αποκτήσει η λογική, που είναι γραμμένη στο ανέκφραστο

πρόσωπο και στο σκληρό μέτωπο του εργατικού ανθρώπου. Έτσι εξηγείται γιατί σήμερα η εξυπνάδα και η βλακεία, σαν να μην υπήρχε άλλη δυνατότητα, συσχετίζονται μόνο με τη λογική και τους βαθμούς της ικανότητάς της, παρόλο που αυτή είναι κατά κάποιον τρόπο μια μεροληπτική άποψη.

Η γενική αντίληψη της ανικανότητας που εξαρχής ήταν συνδεδεμένη με τη λέξη βλακεία—τόσο με την έννοια της ανικανότητας για τα πάντα όσο και με την έννοια οποιασδήποτε ανικανότητας—έχει και μια πραγματικά εντυπωσιακή συνέπεια, συγκεκριμένα ότι βλαξ και βλακεία, επειδή σημαίνουν γενική ανικανότητα, μπορούν περιστασιακά να αντικαταστήσουν κάθε λέξη που θα σήμαινε μια ιδιαίτερη ανικανότητα. Αυτός είναι ένας από τους λόγους που η αμοιβαία μομφή της βλακείας είναι σήμερα τόσο εξαιρετικά διαδεδομένη. (Από μια άλλη άποψη, αυτό μάς εξηγεί γιατί αυτή η έννοια ορίζεται τόσο δύσκολα, όπως έχουν δείξει τα παραδείγματά μας.) Ας σκεφτούμε τις παρατηρήσεις που είναι σημειωμένες στα περιθώρια των «σημαντικών» μυθιστορημάτων που υπήρξαν για μεγαλύτερο διάστημα στην ανώ-

νυμη κυκλοφορία μιας δανειστικής βιβλιοθήκης: εδώ, όπου ο αναγνώστης είναι μόνος με τον συγγραφέα, εκφράζει την κρίση του με ιδιαίτερη προτίμηση στη λέξη *Βλακεία!* ή με τις ισότιμές της, όπως *Χαζομάρα*, *Ανοησία*, *Ανείπωτη βλακεία* και άλλα παρόμοια. Τέτοιες ακριβώς είναι και οι πρώτες λέξεις της αγανάκτησης, όταν σε θεατρικές παραστάσεις ή σε εκθέσεις ζωγραφικής το κοινό ενοχλείται και επιτίθεται ομαδικά στον καλλιτέχνη. Θα έπρεπε ωστόσο να μνημονεύσουμε και τη λέξη *Kitsch*, η οποία στους καλλιτεχνικούς κύκλους εκφράζει κατεξοχήν μια πρώτη κρίση, χωρίς όμως, απ' όσο γνωρίζω τουλάχιστον, να μπορεί κανείς να προσδιορίσει την έννοιά της ή να εξηγήσει τη χρησιμότητά της, εκτός κι αν ανατρέξει στο ρήμα *verkitschen*, το οποίο στην καθομιλουμένη σημαίνει *πουλώ κάτω του κόστους* ή *ξεπουλάω*. Το *Kitsch* δηλαδή έχει τη σημασία του πολύ φθηνού εμπορεύματος ή της σαβούρας για ξεπούλημα και είμαι βέβαιος πως αυτή την έννοια εκφράζει όταν αναφέρεται στον τομέα του πνεύματος και ασυναίσθητα χρησιμοποιείται σωστά.

Μιας και το φτηνό εμπόρευμα, η σαβούρα,

αποκτά —σύμφωνα με τις έννοιες που περιλαμβάνονται σ' αυτή τη λέξη— τη σημασία του ελαττωματικού και του άχρηστου, το ελαττωματικό και το άχρηστο όμως αποτελεί τη βάση για τη χρήση της λέξης βλακεία, δεν θα ήταν διόλου υπερβολικό να ισχυριστούμε πως έχουμε την τάση να αποκαλούμε ό,τι δεν μας αρέσει —ιδίως όταν έχουμε την αξίωση να είναι ανώτερο και άκρως πνευματικό— *κατά κάποιον τρόπο βλακεία*. Και ως προς τον ορισμό αυτού του *κατά κάποιον τρόπο*, είναι σημαντικό, η χρήση των εκφράσεων της βλακείας να είναι στενά συνυφασμένη με μια δεύτερη που πρέπει επίσης να περιλαμβάνει ατελείς εκφράσεις για το πρόστυχο και το ηθικά αποκρουστικό, πράγμα που επαναφέρει την προσοχή μας σε κάτι που ήδη μας έχει κάνει εντύπωση: στην κοινή μοίρα των εννοιών *βλακεία* και *απρέπεια*. Γιατί όχι μόνο το *kitsch*, ο αισθητικός όρος πνευματικής προέλευσης, αλλά και οι εκφράσεις ηθικού περιεχομένου, όπως *κτηνωδία*, *αηδία*, *φρίκη*, *νοσηρό*, *αδιάντροπο*, είναι ως προς τον πυρήνα τους μη ανεπτυγμένες κριτικές για την τέχνη και γνώμες για τη ζωή. Αυτές οι εκφράσεις όμως περιέχουν ενδεχομέ-

νως και μια πνευματική προσπάθεια, μια διαφοροποίηση στη σημασία τους, ακόμα κι όταν χρησιμοποιούνται αδιακρίτως. Τότε, ως τελευταία διέξοδος, υπάρχει το πραγματικά άναρθρο σχεδόν επιφώνημα *Τι προστυχιά*, που αντικαθιστά όλα τα άλλα και είναι ικανό, μαζί με το επιφώνημα *Τι βλακεία*, να μοιραστεί την εξουσία του κόσμου. Διότι όπως φαίνεται αυτές οι δύο λέξεις μπορούν περιστασιακά να αντικαταστήσουν όλες τις άλλες, γιατί η βλακεία έχει αποκτήσει την έννοια της γενικής ανικανότητας και η προστυχιά εκείνη της γενικής προσβολής της ηθικής. Αν κρυφακούσει κανείς τι λένε σήμερα οι άνθρωποι ο ένας για τον άλλον, θα διαπιστώσει πως η αυτοπροσωπογραφία της ανθρωπότητας —όπως δημιουργείται ανεξέλεγκτα μέσα από αμοιβαία ομαδικά ενσταντανέ— αποτελείται αποκλειστικά μόνο από τις παραλλαγές αυτών των δύο ακαθόριστων όρων.

Ίσως αξίζει να το συλλογιστούμε. Αναμφίβολα, αυτές οι δύο λέξεις αποτελούν την κατώτατη βαθμίδα μιας ανολοκλήρωτης γνώμης, μιας ακόμα όχι απολύτως συγκροτημένης κριτικής, που ασφαλώς αντιλαμβάνεται

πως κάτι είναι λάθος, αλλά δεν είναι σε θέση να πει τι ακριβώς. Η χρήση αυτών των λέξεων είναι η απλούστερη και η χειρότερη έκφραση άρνησης που υπάρχει: είναι η αρχή μιας απάντησης και συγχρόνως το τέλος της. Θυμίζει βραχυκύκλωμα και γίνεται καλύτερα κατανοητή αν λάβουμε υπόψη πως βλακεία και προστυχιά, ό,τι κι αν σημαίνουν, χρησιμοποιούνται και ως ύβρεις. Διότι η σημασία των ύβρεων δεν έγκειται ως γνωστόν τόσο στο περιεχόμενό τους όσο στη χρήση τους. Πολλοί ανάμεσά μας μπορεί να αγαπούν τους γαιδάρους, εντούτοις προσβάλλονται όταν τους αποκαλέσουν έτσι. Η ύβρις δεν εκπροσωπεί αυτό που σημαίνει, αλλά ένα μείγμα από σημασίες, αισθήματα και προθέσεις, τα οποία δεν είναι σε θέση ούτε στο ελάχιστο να εκφράσει, αλλά μόνο να υπαινιχθεί. Παρεμπιπτόντως, αυτό το έχει κοινό με τις λέξεις του συρμού και τις ξενικές εκφράσεις, οι οποίες επίσης μας φαίνονται απαραίτητες, ακόμα κι όταν μπορεί να αντικατασταθούν εντελώς. Γι' αυτό ακριβώς έχουν οι ύβρεις και κάτι αφάνταστα ερεθιστικό που ασφαλώς ταυτίζεται με την πρόθεσή τους, αλλά όχι με το περιεχόμενό τους, πράγμα που

διακρίνεται πιο καθαρά στα πειράγματα και στις κοροϊδίες των νέων: ένα παιδί μπορεί να πει τις λέξεις *Busch* ή *Moritz*⁴ και να προκαλέσει έτσι τη μανία ενός άλλου εξαιτίας κάποιου μυστικού συσχετισμού.

Ό,τι λέγεται για τις ύβρεις, τις κοροϊδίες, τις λέξεις του συρμού και τις ξενικές λέξεις, μπορεί επίσης να ειπωθεί για τα αστεία, τα συνθήματα και τα ερωτόλογα. Και το κοινό όλων αυτών των ειδήλλως τόσο ανομοιογενών λέξεων είναι πως υπηρετούν μια συναισθηματική κατάσταση και πως αυτή ακριβώς η ανακρίβειά τους και η έλλειψη αντικειμενικότητας τις καθιστά ικανές να παραγκωνίζουν με τη χρήση τους σειρές ολόκληρες από περισσότερο εύστοχες, αντικειμενικές και ακριβείς λέξεις. Είναι προφανές πως στη ζωή μας έχουμε κα-

4. Με το όνομα *Busch* εννοεί πιθανώς τον ζωγράφο και συγγραφέα *Wilhelm Busch* (1832-1908) που έγραψε και εικονογράφησε το παιδικό βιβλίο *Max und Moritz*, το οποίο θεωρείται κατά κάποιον τρόπο πρόδρομος του *comic strip*. Αναλογία στην ελληνική γλώσσα υπάρχει ίσως στο όνομα «Κατίνα» ή στα χαιδευτικά «Μπούλης» ή «Λούλης», λόγω της σκωπτικής ή και προσβλητικής δεύτερης σημασίας τους. (Σ.τ.μ.)

τά καιρούς αυτή την ανάγκη, της οποίας την αξία δεν θα αρνηθούμε· βλακώδη όμως, ή κατά κάποιον τρόπο πάνω στα ίχνη της βλακείας, είναι αναμφίβολα αυτά που επακολουθούν σε τέτοιες περιπτώσεις· αυτή η συνάφεια μπορεί να εξεταστεί με κάθε λεπτομέρεια σε ένα βασικό και εθνικό παράδειγμα έλλειψης μυαλού — στον πανικό. Όταν επιδρά σε έναν άνθρωπο κάτι πολύ ισχυρό γι' αυτόν, είτε πρόκειται για έναν απροσδόκητο τρόμο είτε για μια επίμονη ψυχική πίεση, τότε είναι πιθανόν να κάνει αυτός ο άνθρωπος κάτι άμυαλο. Μπορεί να αρχίσει να ωρύεται, στην ουσία τίποτε διαφορετικό απ' ό,τι κάνει ένα παιδί, μπορεί να τραπεί σε τυφλή φυγή μπροστά σε έναν κίνδυνο ή να ορμήσει, τυφλά επίσης, μέσα στον ίδιο τον κίνδυνο. Μπορεί να τον πιάσει μια εκρηκτική τάση να καταστρέφει, να βρίζει ή να μεμφιμοιρεί. Γενικώς, αντί να προβεί σε μια σκόπιμη ενέργεια, την οποία θα απαιτούσε η κατάστασή του, κάνει ένα πλήθος άλλων που, αν όχι πάντα, τουλάχιστον πολύ συχνά είναι όντως άσκοπες και μάλιστα ακατάλληλες. Γνωρίζουμε καλύτερα αυτό το είδος της αντίδρασης με την έννοια της κατάστασης πανι-

κού, αν όμως δεν αντιληφθούμε τη λέξη με τη στενή της σημασία, μπορούμε επίσης να μιλήσουμε και για πανικούς οργής, απληστίας, ακόμα και τρυφερότητας, όπως συμβαίνει άλλωστε σε όλες τις περιπτώσεις όπου μια κατάσταση υπερδιέγερσης μπορεί να ικανοποιηθεί μόνο με έναν εξίσου ζωηρό, τυφλό όσο και άσκοπο τρόπο. Ένας θαρραλέος και πνευματώδης άνδρας έχει παρατηρήσει μάλιστα από καιρό πως υπάρχει και ένας πανικός θάρρους, που διαφέρει από το φόβο μόνο λόγω της αντίθετης ροπής του. Η ψυχολογία θεωρεί αυτό που συμβαίνει με την έναρξη του πανικού ως μια διάλειψη της ευφυΐας, και εν γένει της υψηλότερης πνευματικής ιδιότητας, στη θέση της οποίας προβάλλει ένας πιο πρωτόγονος μηχανισμός. Θά 'πρεπε βέβαια να προσθέσουμε πως η παράλυση και η συρρίκνωση της λογικής σε τέτοιες περιπτώσεις συνοδεύονται από μια μετάπτωση, όχι τόσο στην ενστικτώδη ενέργεια, αλλά, διαμέσου αυτής, σε ένα ένστικτο ύστατης ανάγκης και σε μια ύστατη απεγνωσμένη αντίδραση. Αυτή η αντίδραση έχει τη μορφή της απόλυτης σύγχυσης, είναι απρογραμμάτιστη και, όπως φαίνεται, η σύνεση και

κάθε σωτήριο ένστικτο την έχουν εγκαταλείψει. Αλλά το ασυνείδητο σχέδιό της είναι να υποκαταστήσει την ποιότητα των ενεργειών με τον αριθμό τους, και η πονηριά της, που δεν είναι αμελητέα, βασίζεται στην πιθανότητα πως ανάμεσα σε εκατό τυφλές προσπάθειες που είναι άστοχες, μπορεί να υπάρχει και μία εύστοχη. Ένας άνθρωπος που χάνει το μυαλό του ή ένα έντομο που για πολύ μεγάλο διάστημα χτυπιέται πάνω στο κλεισμένο φύλλο του παραθύρου ώσπου τυχαία να τιναχτεί στο ύπαιθρο μέσα από το ανοιχτό, δεν κάνουν στη σύγχυσή τους τίποτε άλλο απ' ό,τι κάνει η τεχνική του πολέμου ύστερα από ψυχρούς υπολογισμούς, όταν καλύπτει ένα στόχο με καταιγιισμό πυρών και με διεσπαρμένες ριπές, ή όταν χρησιμοποιεί όλμους και χειροβομβίδες.

Αυτό δηλαδή σημαίνει πως μια σκόπιμη ενέργεια αναπληρώνεται με μια ογκώδη, και τίποτε δεν είναι τόσο ανθρώπινο όσο το να αντικαθίσταται η ιδιότητα των λέξεων ή των πράξεων από την ποσότητά τους. Όμως στη χρήση των ασαφών λέξεων υπάρχει κάτι πολύ όμοιο με τη χρήση των πολλών λέξεων, διότι όσο πιο ασαφής είναι μια λέξη τόσο πιο ευρύ

είναι το φάσμα των εννοιών στις οποίες μπορεί να αναφερθεί· το ίδιο ισχύει και για την έλλειψη αντικειμενικότητας. Αν αυτές οι λέξεις είναι βλακώδεις, τότε η βλακεία συγγενεύει μέσω αυτών με την κατάσταση του πανικού, αλλά και η κατάχρηση της μομφής της βλακείας και των ομοίων της δεν πρέπει να απέχει πολύ από μια ψυχική απόπειρα σωτηρίας με αρχαϊκά πρωτόγονες και, όπως δικαίως μπορεί κανείς να ισχυριστεί, νοσηρές μεθόδους. Και πραγματικά, στη σωστή χρήση της μομφής, όταν κάτι είναι όντως βλακεία ή προστυχιά, δεν διακρίνεται μόνο μια διάλειψη της ευφυΐας, αλλά και μια τυφλή τάση για άσκοπη καταστροφή ή φυγή. Αυτά τα λόγια δεν είναι μόνον ύβρεις αλλά εκπροσωπούν και μια ολόκληρη κρίση εξύβρισης. Όταν κάτι μόνο έτσι μπορεί να εκφραστεί, δεν απέχει πολύ από τη χειροδικία. Για να επιστρέψουμε στα παραδείγματα που ανέφερα νωρίτερα: πίνακες δέχονται επιθέσεις με ομπρέλες (και επιπλέον στη θέση εκείνου που τους έχει ζωγραφίσει), βιβλία εκσφενδονίζονται καταγής, σαν να ήταν αυτός ένας τρόπος να αποβάλουν το δηλητήριό τους. Υπάρχει όμως και η εξουθενωτική πίεση που

προηγείται, από την οποία πρέπει να απαλλαγούμε: μας πνίγει ο θυμός, δεν βρίσκουμε λόγια, μας κόβεται η ανάσα. Αυτός είναι ο βαθμός της αφασίας και, βεβαίως, της ασκεψίας που προηγείται της κρίσης! Υποδηλώνει μια σοβαρή κατάσταση ανεπάρκειας, ώσπου στο τέλος αρχίζει η έκρηξη με την εντελώς προφανή έκφραση *δεν αντέχω άλλο αυτή τη βλακεία*. Αυτό όμως που δεν αντέχουμε, είμαστε εμείς οι ίδιοι. Σε εποχές όπου εκτιμάται πολύ η δράση και ο δυναμισμός, είναι απαραίτητο να θυμόμαστε και αυτό που ορισμένες φορές μοιάζει απaráλλαχτα με τη βλακεία.

Κυρίες και κύριοι. Σήμερα μιλάμε συχνά για μια κρίση της εμπιστοσύνης στον ανθρωπισμό, μια κρίση της εμπιστοσύνης που ως τώρα ακόμα τρέφουμε για τον άνθρωπο. Θα μπορούσαμε να την αποκαλέσουμε και πανικό, έναν πανικό έτοιμο να αντικαταστήσει τη βεβαιότητα πως είμαστε ικανοί να διευθετήσουμε τις υποθέσεις μας ελεύθερα και με σύνεση. Δεν πρέπει να έχουμε την πλάνη πως αυτές οι δύο ηθικές, αλλά και ηθικές-καλλιτεχνικές έννοιες, ελευθερία και σύνεση, που έφτασαν ως εμάς από

την κλασική εποχή του γερμανικού κοσμοπολιτισμού ως σύμβολο της αξιοπρέπειας του ανθρώπου, ήδη από τα μέσα του δέκατου ένατου αιώνα ή λίγο αργότερα έχουν πάψει πλέον να χαίρουν άκρας υγείας. Με τον καιρό άρχισαν να μην έχουν πέραση και δεν ξέραμε πλέον τι να τις κάνουμε: το γεγονός ότι τους επιτρέψαμε να συρρικνωθούν, δεν είναι τόσο το επίτευγμα των εχθρών τους όσο των οπαδών τους. Επίσης δεν πρέπει να έχουμε την αυταπάτη πως εμείς ή οι μεταγενέστεροί μας δεν θα επιστρέψουμε κάποτε σ' αυτές τις αμετάβλητες ιδέες. Το καθήκον μας και ο σκοπός τού πνευματικού μας μόχθου θα είναι αντιθέτως —και αυτό είναι το οδυνηρό και ελπιδοφόρο καθήκον κάθε γενιάς, αν και σπανιότατα το συνειδητοποιούμε— η πραγματοποίηση της πάντοτε αναγκαίας, μάλλον της πολύ επιθυμητής μετάβασης στο καινούργιο με όσο το δυνατόν λιγότερες απώλειες! Και όταν έχουμε παραλείψει να περάσουμε την κατάλληλη στιγμή στην ιδεολογία που συνδέει την παράδοση με το μέλλον, χρειαζόμαστε πολύ περισσότερο τη βοήθεια συγκεκριμένων αντιλήψεων για το τι είναι αληθινό, συνετό, σημαίνον, έξυπνο και,

αντίστροφα, για το τι είναι βλακεία. Πώς μπορεί όμως να διαμορφωθεί μια αντίληψη της βλακείας, έστω και μερική, όταν παραπαίει εκείνη της νόησης και της σοφίας; Ως απόδειξη για το πόσο αλλάζουν με τον καιρό οι αντιλήψεις, επιτρέψτε μου να αναφέρω απλώς ένα μικρό παράδειγμα: Σε ένα άλλοτε πολύ γνωστό ψυχιατρικό εγχειρίδιο, η ερώτηση *Τι είναι δικαιοσύνη;* και η σχετική απάντηση *Όταν ο άλλος τιμωρείται!* αναγράφονται ως παράδειγμα ηλιθιότητας, ενώ σήμερα αποτελούν τη βάση μιας πολύ συζητημένης αντίληψης δικαίου. Φοβάμαι, λοιπόν, πως ακόμα και οι πιο μετριοπαθείς επιχειρηματολογίες δεν μπορούν να ολοκληρωθούν αν δεν υποδηλώσουν τουλάχιστον έναν πυρήνα ανεξάρτητο από χρονικές μεταβολές. Έτσι προκύπτουν αρκετά ακόμα ερωτήματα και παρατηρήσεις.

Δεν έχω κανένα δικαίωμα να παρουσιάζομαι ως ψυχολόγος, ούτε και το επιθυμώ, απλώς θέλω να ρίξω μια φευγαλέα ματιά σε αυτή την επιστήμη, γιατί είναι ασφαλώς η πρώτη από την οποία θα μπορούσα να περιμένω μια βοήθεια. Η παλαιότερη ψυχολογία έκανε διάκριση ανάμεσα στο συναίσθημα, τη βούλη-

ση, το αίσθημα και την παραστατική ικανότητα ή ευφυΐα, και θεωρούσε σαφές πως η βλακεία είναι ένας ελάχιστων βαθμός ευφυΐας. Η σημερινή ψυχολογία έχει παραμερίσει τη σημασία της στοιχειώδους διάκρισης των ψυχικών ικανοτήτων, έχει αναγνωρίσει την αμοιβαία εξάρτηση και διήθηση των διαφόρων επιδόσεων της ψυχής και ταυτόχρονα έχει κάνει πολύ λιγότερο απλή την απάντηση στο ερώτημα: τι είναι η βλακεία στην ψυχολογία. Ακόμα και με τη σημερινή αντίληψη, υπάρχει φυσικά μια ορισμένη αυτονομία της δραστηριότητας του μυαλού, εντούτοις, ακόμα και στις πιο ήπιες περιστάσεις η προσοχή, η αντίληψη, η μνήμη και σχεδόν όλες οι λειτουργίες της νόησης εξαρτώνται και αυτές πιθανώς από τις συναισθηματικές ιδιότητες. Και επιπλέον, τόσο στα ψυχικά όσο και στα πνευματικά βιώματα συντελείται μια δεύτερη διήθηση της ευφυΐας και του συναισθήματος που είναι εντελώς αδιάσπαστη. Αυτή ακριβώς η δυσκολία του διαχωρισμού της λογικής και του συναισθήματος στην έννοια της ευφυΐας αντικατοπτρίζεται ασφαλώς και στην έννοια της βλακείας. Και αν, για παράδειγμα, η ιατρική ψυ-

χολογία περιγράφει τη σκέψη των ηλιθίων ανθρώπων ως: πτωχή, ανακριβή, ανίκανη προς αφαίρεση, ασαφής, αργή, επιπόλαιη, επιφανειακή, μονόπλευρη, δύσκαμπτη, σχολαστική, υπερκινητική, ασυνάρτητη, είναι πρόδηλο πως αυτές οι ιδιότητες αναφέρονται εν μέρει στη λογική και εν μέρει στο συναίσθημα. Μπορούμε λοιπόν να ισχυριστούμε πως η βλακεία και η εξυπνάδα εξαρτώνται τόσο από τη λογική όσο και από το συναίσθημα· και αν είναι ισχυρότερο το πρώτο ή το δεύτερο, αν για παράδειγμα στην ηλιθιότητα έρχεται σε πρώτο πλάνο η αδυναμία της ευφυΐας ή, σύμφωνα με μερικούς διακεκριμένους, αυστηρούς ηθικολόγους, η παράλυση του συναισθήματος, αυτό ας το αποφασίσουν οι ειδικοί, στο μεταξύ όμως εμείς οι ερασιτέχνες θα καταφύγουμε σε μια ελαφρώς πιο ελεύθερη μέθοδο.

Στη ζωή θεωρούμε συνήθως βλάκα έναν άνθρωπο που είναι ελαφρώς αδύνατος στο μυαλό. Εκτός αυτού όμως υπάρχουν και οι πιο ποικίλες πνευματικές και ψυχικές παραλλαγές, ικανές να εμποδίσουν, να ακυρώσουν και να παραπλανήσουν ακόμα και μια εγγενώς ακέραιη ευφυΐα σε τέτοιο βαθμό, ώστε το απο-

τέλεσμα να είναι εκείνο για το οποίο η γλώσσα μας διαθέτει μόνο τη λέξη βλακεία. Αυτή η λέξη περιλαμβάνει λοιπόν δύο κατά βάση πολύ διαφορετικά είδη: μια έντιμη και απλή βλακεία και μιαν άλλη, η οποία, κατά ελαφρώς παράδοξο τρόπο, αποτελεί ακόμα και σημάδι ευφυΐας. Η πρώτη έγκειται μάλλον σε ένα αδύνατο μυαλό, ενώ η δεύτερη μάλλον σε ένα μυαλό που μόνο σε σχέση με κάτι άλλο είναι αδύνατο, και γι' αυτό είναι κατά πολύ πιο επικίνδυνη.

Η έντιμη βλακεία είναι ελαφρώς δύσκαμπτη στην αντίληψη, αυτό που ονομάζουμε *αργόστροφη*. Είναι φτωχή σε παραστάσεις και λόγια και αδέξια στη χρήση τους. Προτιμά το κοινότοπο, γιατί το εντυπώνεται βαθιά λόγω της συχνής του επανάληψης, και αν ποτέ συλλάβει κάτι, δεν δέχεται εύκολα να της το στερήσουν, να ακούσει αναλύσεις ή να αναζητήσει η ίδια σχολαστικές ερμηνείες. Τα μάγουλά της όμως είναι ροδοκόκκινα και σφύζουν από ζωή! Είναι, βέβαια, συχνά αόριστη στους συλλογισμούς της, και η σκέψη της παγώνει για λίγο όταν έρχεται αντιμέτωπη με νέες εμπειρίες, αντ' αυτού όμως προσκολλάται με ιδιαίτερη

προτίμηση στα βιώματα των αισθήσεων, τα οποία μπορεί κατά κάποιον τρόπο να τα μετρήσει στα δάχτυλα. Με μια λέξη, είναι η συμπαθητική αμιγής βλακεία, και αν δεν ήταν ενίοτε τόσο εύπιστη, ασαφής και ταυτόχρονα τόσο ανεπίδεκτη διδασκαλίας, ώστε να μας φέρνει σε απόγνωση, θα ήταν πέρα για πέρα χαριτωμένη.

Δεν θα αντισταθώ στον πειρασμό να καλλωπίσω αυτό το φαινόμενο με λίγα παραδείγματα που την παρουσιάζουν και από άλλες πλευρές, τα οποία δανείστηκα από το εγχειρίδιο της ψυχιατρικής του Μπλόουλερ⁵: Την εικόνα που εμείς θα περιγράψαμε με την έκφραση: *Γιατρός στο προσκέφαλο του ασθενούς, ένας ηλίθιος την αποδίδει με τα λόγια: Ένας άνδρας που κρατάει το χέρι τού άλλου που είναι ξαπλωμένος στο κρεβάτι και μετά στέκεται δίπλα του μια καλόγρια*. Πρόκειται για

5. Eugen Bleuler (1857-1939), Ελβετός ψυχίατρος, γνωστός σήμερα για την εισαγωγή του όρου *σχιζοφρένεια*. Το έργο του *Εγχειρίδιο της Ψυχιατρικής* (1916) θεωρήθηκε υποδειγματικό και ανατυπώθηκε επανειλημμένα. (Σ.τ.μ.)

τον τρόπο με τον οποίο εκφράζεται ένας αυτο-δίδακτος αφελής ζωγράφος! Μια όχι ιδιαίτερα εύστροφη υπηρέτρια θεωρεί κακό αστείο το να της ζητούν να καταθέσει τις οικονομίες της στην τράπεζα για να τοκίζονται: *Ποιος μπορεί να είναι τόσο βλάκας που να μου φυλάει τα χρήματα και με πληρώνει κι από πάνω!* — αυτή είναι η απάντησή της. Έτσι διατυπώνεται μια ιπποτική νοοτροπία, μια σχέση με το χρήμα την οποία μπορούσε ακόμα να συναντήσει κανείς, την εποχή που ήμουν νέος, σε μεμονωμένες περιπτώσεις ηλικιωμένων ανθρώπων της ανώτερης τάξης! Σε έναν τρίτο ηλίθιο, τέλος, καταλογίζουν ενδεικτικά ότι διατείνεται πως ένα νόμισμα των δύο μάρκων έχει μικρότερη αξία από ένα μάρκο και δύο νομίσματα μισού μάρκου, δίνοντας την ακόλουθη εξήγηση: τα δύο μάρκα πρέπει να τα χαλάσεις και τότε παίρνεις πολύ λίγα! Ελπίζω να μην είμαι ο μόνος ηλίθιος σ' αυτή την αίθουσα, ο οποίος παραδέχεται με όλη του την καρδιά αυτή τη θεωρία των αξιών σε σχέση με εκείνους τους ανθρώπους που δεν προσέχουν όταν χαλούν χρήματα!

Για να επιστρέψω όμως άλλη μια φορά στη σχέση με την τέχνη, η απλή βλακεία είναι

πραγματικά συχνά μια καλλιτέχνης. Αντί να απαντήσει σε μια λέξη-ερέθισμα με μιαν άλλη, όπως ήταν πολύ σύνηθες στο παρελθόν σε ορισμένα πειράματα, δίνει μεμιάς ως απάντηση ολόκληρες προτάσεις — και μπορεί κανείς να ισχυριστεί ό,τι θέλει, αλλά αυτές οι προτάσεις περιέχουν ένα είδος ποίησης! Θα επαναλάβω μερικές τέτοιες απαντήσεις, αρχίζοντας πρώτα με τη λέξη-ερέθισμα:

Ανάβω: Ο φούρναρης ανάβει τα ξύλα.

Χειμώνας: Αποτελείται από χιόνι.

Πατέρας: Κάποτε με γκρέμισε από τη σκάλα.

Γάμος: Χρησιμεύει για φυχαγωγία.

Κήπος: Στον κήπο έχει πάντα καλό καιρό.

Θρησκεία: Όταν κάποιος πηγαίνει στην εκκλησία.

Ποιος ήταν ο Γουλιέλμος Τέλλος: Τον έπαιζαν στο δάσος, ήταν μαζί και μεταμφιεσμένες γυναίκες και παιδιά.

Ποιος ήταν ο άγιος Πέτρος: Λάλησε τρεις φορές.

Η αφέλεια και η μεγάλη σωματικότητα τέτοιων απαντήσεων, η αντικατάσταση υψηλότερων συνειρμών με την αφήγηση μιας απλής ιστορίας, η σοβαρή εξιστόρηση του περιττού,

των περιστάσεων και των βοηθητικών στοιχείων, ύστερα πάλι η συντομευτική πύκνωση όπως στο παράδειγμα του Πέτρου: αυτές είναι πανάρχαιες τακτικές της ποίησης. Και παρόλο που επίσης πιστεύω πως η υπερβολή τού όλου πράγματος, όπως είναι πολύ του συρμού, φέρνει τον ποιητή πολύ κοντά στον ηλίθιο, δεν πρέπει να αγνοήσουμε το ποιητικό στοιχείο του, και έτσι εξηγείται γιατί η λογοτεχνία έχει την τάση να περιγράφει το πνεύμα του ηλιθίου με μια περίεργη ευχαρίστηση.

Σε όντως συχνά κραυγαλέα αντίθεση με την έντιμη βλακεία βρίσκεται όμως η άλλη, η εξεζητημένη, η ανώτερη. Δεν πρόκειται τόσο για μια έλλειψη της ευφυΐας όσο μάλλον για την αποτυχία της λόγω του ότι διεκδικεί επιδόσεις που δεν της ταιριάζουν. Μπορεί να έχει όλες τις αρνητικές ιδιότητες του αδύνατου μυαλού, επιπλέον όμως και όλα όσα προκαλεί ένας ψυχισμός ανισόρροπος, ανάπηρος, ασταθής, εν ολίγοις κάθε ψυχισμός που αποκλίνει του υγιούς. Επειδή δεν υπάρχουν τυποποιημένοι ψυχισμοί, αυτή η απόκλιση αντικατοπτρίζει, για να μιλήσουμε ορθότερα, έναν ανεπαρκή συντονισμό ανάμεσα στη μονομέρεια του συναι-

σθήματος και μιας λογικής που δεν επαρκεί για να το χαλιναγωγήσει. Αυτή η ανώτερη βλακεία είναι μια πραγματική ασθένεια της διαμόρφωσης της προσωπικότητας (για να αποκλείσουμε κάθε παρεξήγηση, εννοώ την έλλειψη διαμόρφωσης, την ελαττωματική, την αποτυχημένη διαμόρφωση και τη δυσαναλογία ανάμεσα στην ύλη και στην αποτελεσματικότητά της) και κάθε απόπειρα να την περιγράψουμε θα ήταν μάλλον μια αποστολή χωρίς τέλος. Φτάνει ως την ύψιστη πνευματικότητα. Διότι αν η αυθεντική βλακεία είναι μια ήσυχη καλλιτέχνης, η ευφυής βλακεία είναι εκείνη που συμπράττει στη ζωηρότητα της πνευματικής ζωής, προπάντων όμως στην αστάθεια και στην έλλειψη της αποτελεσματικότητάς της. Ήδη πριν από χρόνια έγραφα σχετικά: *Ασφαλώς δεν υπάρχει καμία σημαντική σκέψη, την οποία η βλακεία δεν θα ήξερε πώς να χρησιμοποιήσει: είναι ευκίνητη προς όλες τις κατευθύνσεις και μπορεί να φορέσει όλα τα φορέματα της αλήθειας. Η αλήθεια αντιθέτως έχει μόνο ένα φόρεμα και έναν δρόμο για κάθε περίπτωση και βρίσκεται πάντοτε σε μειονεκτική θέση. Η εν λόγω βλα-*

κεία δεν είναι ψυχασθένεια και ωστόσο είναι η πιο επικίνδυνη αρρώστια του πνεύματος, ακόμα και για την ίδια τη ζωή.

Θά 'πρεπε λοιπόν να την αναζητήσουμε όλοι μέσα μας και να μην περιμένουμε να την αναγνωρίσουμε από τις μεγάλες ιστορικές εκρήξεις της. Πώς μπορούμε όμως να την αναγνωρίσουμε; Και με ποιο ενδεικτικό χαρακτηριστικό να τη στιγματίσουμε;! Η ψυχιατρική χρησιμοποιεί σήμερα ως κύριο γνώρισμα για τις αντίστοιχες περιπτώσεις την ανικανότητα να καταφέρουν στη ζωή, την αποτυχία σε όλες τις αποστολές που τους αναθέτει η ζωή ή, απροσδόκητα, μιας αποστολής όπου μια αποτυχία δεν ήταν αναμενόμενη. Αλλά και στην πειραματική ψυχολογία, που κυρίως ασχολείται με τις υγιείς περιπτώσεις, ο ορισμός της βλακείας είναι όμοιος. *Βλακεία ονομάζουμε μια συμπεριφορά που δεν εκπληρώνει μια αποστολή, για την οποία είναι δεδομένες όλες οι προϋποθέσεις εκτός από τις προσωπικές*, γράφει γνωστός εκπρόσωπος μιας από τις νεότερες σχολές αυτής της επιστήμης. Αυτό το κριτήριο της ικανότητας για μια πρακτική συμπεριφορά, δηλαδή της αποτελεσματικότη-

τας, είναι ικανοποιητικό όσον αφορά τις έκδηλες κλινικές περιπτώσεις ή τους πειραματισμούς με τους πιθήκους, εκείνες όμως οι περιπτώσεις που κυκλοφορούν ελεύθερες χρειάζονται ορισμένα συμπληρωματικά κριτήρια, γιατί δεν είναι πάντα τόσο προφανές σ' αυτές αν η εκπλήρωση της αποστολής είναι σωστή ή λανθασμένη. Αφενός η ικανότητα του εν λόγω ατόμου να συμπεριφέρεται πάντοτε όπως ένας αποτελεσματικός άνθρωπος κάτω από συγκεκριμένες συνθήκες συνεπάγεται ήδη όλη την υψηλή ασάφεια της εξυπνάδας και της βλακείας, διότι με κατάλληλη και εξειδικευμένη συμπεριφορά μπορεί να χρησιμοποιήσει την περίσταση για προσωπικό του όφελος ή απλώς να την εξυπηρετήσει, και όποιος κάνει το πρώτο θεωρεί συνήθως βλάκα εκείνον που κάνει το δεύτερο. (Κατά την Ιατρική, όμως, βλάκας είναι ουσιαστικά μόνο εκείνος που δεν μπορεί να κάνει ούτε το ένα ούτε το άλλο.) Αφετέρου είναι αδιαμφισβήτητο πως μια ακατάλληλη συμπεριφορά, μάλλον μια άσκοπη, συχνά μπορεί να είναι απαραίτητη, διότι η αντικειμενικότητα και το απρόσωπο, η υποκειμενικότητα και η ακαταλληλότητα είναι μεταξύ τους

συναφείς και, όσο γελοία είναι η αβίαστη υποκειμενικότητα, τόσο ανυπόφορη, μάλλον ασύλληπτη, είναι ασφαλώς μια εντελώς αντικειμενική συμπεριφορά. Η εξισορρόπησή τους μάλιστα είναι ένα από τα κύρια προβλήματα του πολιτισμού μας. Τέλος, θα έπρεπε οπωσδήποτε να επισημάνω πως κανείς δεν συμπεριφέρεται τόσο έξυπνα όσο θα ήταν αναγκαίο, έτσι ώστε ο καθένας μας, αν όχι πάντοτε, κατά καιρούς τουλάχιστον είναι βλαξ. Συνεπώς, πρέπει επίσης να γίνει μια διάκριση ανάμεσα στην αποτυχία και την ανικανότητα, την περιστασιακή ή τη λειτουργική, και τη μόνιμη ή την ιδιοσυστασιακή βλακεία, ανάμεσα στο λάθος και την έλλειψη νοημοσύνης. Αυτό είναι άκρως σημαντικό, διότι έτσι όπως είναι σήμερα οι συνθήκες της ζωής, τόσο ακατάληπτες, τόσο δύσκολες, τόσο συγκεχυμένες, μπορεί εύκολα από τις περιστασιακές βλακείες τού ενός να προκύψει μια ιδιοσυστασιακή του συνόλου. Αυτό οδηγεί εντέλει την παρατήρηση πέρα από το πεδίο των προσωπικών ιδιοτήτων: στην εικόνα μιας κοινωνίας βεβαρημένης με πνευματικά ελαττώματα. Δεν μπορούμε βέβαια να μεταφέρουμε τα γνήσια ψυχολογικά φαινόμενα του

ενός ατόμου σε μια ολόκληρη κοινωνία, άρα ούτε τις ψυχασθένειες και τη βλακεία, ασφαλώς όμως σε πολλές περιπτώσεις θα μπορούσαμε σήμερα να μιλήσουμε για μια *κοινωνική απομίμηση πνευματικών ελαττωμάτων*. Τα σχετικά παραδείγματα είναι πολύ εντυπωσιακά.

Μ' αυτά τα συμπληρωματικά επιχειρήματα, βέβαια, πάλι ξεπεράσαμε τα όρια της ψυχολογικής ερμηνείας. Η ίδια η ψυχολογία μάς διδάσκει πως μια έξυπνη σκέψη έχει συγκεκριμένες ιδιότητες, όπως διαύγεια, ακρίβεια, πλούτο, ευελιξία παρά τη σταθερότητά της και πολλές ακόμα που θα μπορούσα να απαριθμήσω· και πως αυτές οι ιδιότητες είναι εν μέρει έμφυτες, εν μέρει επίκτητες, μαζί με τις γνώσεις που αποκτάμε, σαν ένα είδος πνευματικής δεξιοτεχνίας. Συνεπώς μια καλή λογική και ένα επιδέξιο μυαλό σημαίνουν σχεδόν ένα και το αυτό. Έτσι το μόνο που μένει να ξεπεράσουμε είναι η αδράνεια και η προδιάθεση, πράγμα που μπορεί να γίνει με τη σχετική εκπαίδευση, ενώ ο κωμικός όρος *πνευματική άσκηση* δεν διατυπώνει και τόσο άσχημα εκείνο στο οποίο αναφέρεται.

Η ευφυής βλακεία αντιθέτως δεν έχει τόσο τη λογική ως αντίπαλο όσο το πνεύμα και —αν δεν φανταστούμε απλώς μια σωρεία συναισθημάτων— επίσης τον ψυχισμό. Επειδή οι σκέψεις και τα αισθήματα κινούνται μαζί, αλλά και επειδή μέσω αυτών εκφράζεται ο ίδιος άνθρωπος, έννοιες όπως η στενότητα, το πλάτος, η ευκινησία, η απλότητα, η πίστη, μπορεί να χρησιμοποιηθούν για τη σκέψη όπως και για το αίσθημα. Πιθανώς ο συνδυασμός που προκύπτει έτσι να μην είναι ακόμη εντελώς σαφής, αρκεί όμως για να μπορέσουμε να ισχυριστούμε πως η ψυχή χρειάζεται τη λογική και πως τα αισθήματά μας δεν είναι τελείως άσχετα με την εξυπνάδα και τη βλακεία. Ενάντια σε τούτη τη βλακεία μπορεί να επέμβει κανείς με πρότυπα και κριτική.

Η άποψη που σας εξέθεσα αποκλίνει από τη συνηθισμένη γνώμη, που δεν είναι καθόλου εσφαλμένη, αλλά βεβαίως εξαιρετικά μεροληπτική, καθώς πρεσβεύει ότι μια βαθιά, γνήσια ψυχή δεν χρειάζεται τη λογική, γιατί μάλλον θα μολυνόταν απλώς απ' αυτήν. Η αλήθεια είναι ότι σε απλούς ανθρώπους ορισμένες πολύτιμες ιδιότητες, όπως πίστη, σταθερότητα, κα-

θαρότητα του αισθήματος και άλλα παρόμοια, εμφανίζονται καθεμία χωριστά, στην πραγματικότητα όμως αυτό συμβαίνει μόνο επειδή είναι αδύναμος ο ανταγωνισμός των άλλων. Μια τέτοια οριακή περίπτωση αντιμετωπίσαμε προηγουμένως στην εικόνα της συμπαθούς μωρίας. Δεν έχω καμία πρόθεση να ταπεινώσω με αυτά τα επιχειρήματα τον αγαθό και τίμιο ψυχισμό —η απουσία του μάλιστα παίζει έναν σημαντικό ρόλο στην υψηλότερη βλακεία!—, σήμερα όμως είναι ακόμα πιο σημαντικό να δώσουμε την προτεραιότητα στην έννοια του σημαίνοντος, πράγμα που βεβαίως μόνο εντελώς ουτοπιστικά το αναφέρω.

Την αλήθεια, την οποία μπορούμε να διακρίνουμε, με τις ιδιότητες του συναισθήματος στις οποίες έχουμε εμπιστοσύνη, την ενοποιεί το σημαίνον σε κάτι καινούργιο: σε μια επίγνωση, αλλά και σε μια απόφαση, σε μια αναζωπυρωμένη εμμονή για κάτι, που έχει πνευματικό και ψυχικό περιεχόμενο και απαιτεί από μας ή από τους άλλους μια συγκεκριμένη συμπεριφορά· θα μπορούσαμε λοιπόν να πούμε —πράγμα που είναι και το πιο σημαντικό όσον αφορά τη βλακεία— πως το σημαί-

νον είναι προσιτό τόσο στη λογική πλευρά της κριτικής όσο και στη συναισθηματική. Το σημαίνον είναι επίσης ο κοινός ανταγωνιστής της βλακείας και της ωμότητας, ενώ η γενική δυσαναλογία που επιτρέπει σήμερα στα συναισθήματα να ισοπεδώνουν τη λογική αντί να της δίνουν φτερά, εξομοιώνεται μέσα στην έννοια του υποδηλούμενου. Αρκετά για το σημαίνον, ίσως περισσότερο απ' όσο ευθυνόμαστε! Διότι, αν έπρεπε να προσθέσουμε ακόμα κάτι, τότε θα μπορούσε να είναι μόνο το εξής: παρ' όλα όσα ειπώθηκαν, απολύτως κανένα βέβαιο σημείο αναγνώρισης και διάκρισης του σημαίνοντος δεν είναι ακόμα δεδομένο, ούτε θα μπορούσε να δοθεί εύκολα ένα τελείως επαρκές. Ακριβώς αυτό όμως μας οδηγεί στο τελευταίο και πιο σημαντικό μέσο ενάντια στη βλακεία: στη μετριοφροσύνη.

Περιστασιακά όλοι είμαστε βλάκες. Ορισμένες φορές είναι ανάγκη να ενεργούμε τυφλά ή σχεδόν τυφλά, διαφορετικά η γη θα έπαινε να κινείται. Και αν αποφάσιζε κάποιος να συναγάγει από τους κινδύνους της βλακείας τον κανόνα: *Πρέπει να απέχουμε γενικά από τις κρίσεις και τις αποφάσεις όταν δεν γνωρί-*

ζουμε αρκετά, θα αδρανούσαμε! Αυτή η κατάσταση όμως για την οποία γίνεται σήμερα τόσος λόγος, θυμίζει μια άλλη που μας είναι από καιρό οικεία στον τομέα της νόησης. Διότι, καθώς οι γνώσεις και οι ικανότητές μας είναι ατελείς, είμαστε στην ουσία αναγκασμένοι να κρίνουμε βιαστικά σε όλους τους τομείς τής επιστήμης, προσπαθούμε όμως και έχουμε μάθει να κρατάμε αυτό το ελάττωμα σε όρια που μας είναι γνωστά, ώστε να το βελτιώνουμε όταν έχουμε την ευκαιρία και έτσι να αποκτούν πάλι ορθότητα οι πράξεις μας. Τίποτα εντέλει δεν μας εμποδίζει να μεταφέρουμε και σε άλλους τομείς αυτόν τον ακριβή και υπερήφανα σεμνό τρόπο να κρίνουμε και να πράττουμε — πιστεύω μάλιστα πως η πρόθεση: *πράξε όσο καλά μπορείς και όσο άσχημα είσαι αναγκασμένος, γνωρίζοντας πάντα τα όρια του λάθους των πράξεών σου!*, θα ήταν ήδη ο μισός δρόμος για μια πολλά υποσχόμενη διαμόρφωση της ζωής μας.

Με αυτές όμως τις νύξεις έχω φτάσει εδώ και λίγη ώρα στο τέλος των επιχειρημάτων μου, τα οποία, όπως σας προειδοποίησα, αποτελούν μόνο ένα προσχέδιο. Και δηλώνω, αγγίζοντας

με το πόδι μου το όριο, πως δεν είμαι σε θέση να προχωρήσω άλλο, διότι ένα βήμα ακόμα πέρα από αυτό το σημείο και, από το χώρο τής βλακείας που έστω θεωρητικά έχει ποικιλία, θα φτάσουμε στο βασίλειο της σοφίας, μια έρημη περιοχή που όλοι γενικά την αποφεύγουν.

ΣΤΗΝ ΙΔΙΑ ΣΕΙΡΑ ΚΥΚΛΟΦΟΡΟΥΝ

Ουίλλιαμ Θάκερυ
ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΤΩΝ ΣΝΟΜΠ

Ζεράρ ντε Νερβάλ
ΤΑ ΚΟΡΙΤΣΙΑ ΤΟΥ ΚΑΣΤΡΟΥ

Κλάους Μαν
Ο ΕΥΛΑΒΙΚΟΣ ΧΟΡΟΣ

Άρτουρ Σνίτσλερ
ΠΑΙΧΝΙΔΙΑ ΤΑ ΧΑΡΑΜΑΤΑ

Ονορέ ντε Μπαλζάκ
ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΝΕΩΤΕΡΩΝ ΔΙΕΓΕΡΤΙΚΩΝ

Άρτουρ Σνίτσλερ
Η ΔΕΣΠΟΙΝΙΣ ΕΛΖΕ

*

Ο ΑΝΘΥΠΟΛΟΧΑΓΟΣ ΓΚΟΥΣΤΛ

Βολταίρου
ΑΠΟΜΝΗΜΟΝΕΥΜΑΤΑ

Έντγκαρ Άλλαν Πόου
ΤΟ ΚΛΕΜΜΕΝΟ ΓΡΑΜΜΑ

Ζιντ • Μπωντλαίρ • Βαλερύ
ΠΡΟΣ ΝΕΟΥΣ ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ
ΚΑΙ ΜΕΤΑΦΡΑΣΤΕΣ

Βιρτζίνια Γουλφ, Τζούνα Μπαρνς, Γερτρούδη Στάιν
ΑΠΟΧΡΩΣΕΙΣ

Γιόχαν Βόλφγκανγκ φον Γκαίτε
ΥΠΑΡΧΟΥΝ ΟΡΙΑ

Ζαν Γκρενιέ
ΤΑ ΝΗΣΙΑ

Ουίλλιαμ Μπ. Γέητς
ΤΖΩΝ ΣΕΡΜΑΝ

Μαρκήσιος ντε Σαντ
Ο ΑΠΑΤΗΜΕΝΟΣ ΠΡΟΕΔΡΟΣ

Σατωμπριάν
ΣΚΕΨΕΙΣ ΚΑΙ ΑΦΟΡΙΣΜΟΙ

Γκυ ντε Μωπασάν
Ο ΑΛΗΤΗΣ ΚΑΙ ΑΛΛΑ ΔΙΗΓΗΜΑΤΑ

Κλωντ Εντμόντ Μαγνύ
Η ΠΡΟΪΠΟΘΕΣΗ ΤΗΣ ΓΡΑΦΗΣ

«...δεν υπάρχει καμία σημαντική σκέψη, την οποία η βλακεία δεν θα ήξερε πώς να χρησιμοποιήσει: είναι ευκίνητη προς όλες τις κατευθύνσεις και μπορεί να φορέσει όλα τα φορέματα της αλήθειας. Η αλήθεια αντιθέτως έχει μόνο ένα φόρεμα και έναν δρόμο για κάθε περίπτωση και βρίσκεται πάντοτε σε μειονεκτική θέση... Αν η βλακεία δεν έμοιαζε σχεδόν απαράλλαχτα με την πρόοδο, το ταλέντο... κανείς δεν θα ήθελε να είναι βλαξ» γράφει ο Ρόμπερτ Μούζιλ το 1931.

ISBN 978-960-8154-09-X

